

УДК 13.130.123.4

Я.М. Кунденко
О.І. Гаплевська**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ІНДИВІДУАЛЬНА СВОБОДА
В АКЦІОСФЕРІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Харківський національний університет будівництва і архітектури

Анотація. У статті розглядаються свобода та відповідальність як умови існування суспільних відносин, та їхня взаємодія в контексті ціннісних орієнтацій особистості сучасного інформаційного суспільства.**Ключові слова:** особистість, життєві інтереси, ціннісні орієнтації, вибір дії, вчинок, свобода, необхідність, соціальна відповідальність.**Вступ**

Основною межею сучасного інформаційного суспільства товариства є його вступ у перехідний етап зміни культурних універсумів: замість колишнього індустріально-галузевого соціального устрою устрою прийшов новий тип, що відрізняється інформаційно-глобалізаційними процесами у всіх сферах життєдіяльності людини, включаючи і сферу його духовно-особистісного буття.

Сучасні філософські дискурси відзначені зацікавленістю у маргінальності як соціокультурному феномені, що характеризує стан суспільства в умовах розпаду раніше домінуючої аксіосфери, а також формування нової системи способів реалізації цінностей і форм їхньої презентації в соціокультурній реальності.

Як справедливо відзначає А.Ю. Кузнецов, що: «сьогодні відбуваються соціально-політичні процеси, які характеризуються, з одного боку, десакралізацією усіх форм культури, а з іншого – становленням формотворної, загальнотеоретичної і методологічної парадигми розвитку національної культури. Тому ми всі у системі нашого товариства ідентифіковані як маргінали – поставлені на грань двох культур; що відмирає й народжується: ні традиційне, ні те, що йде на зміну, не мають стійкого положення» [8, с. 107].

У такій культурі практично відсутні визначальні принципи і ціннісні домінанти. Тобто традиційно однозначна ціннісно-смилова орієнтація замінюється ціннісно-смиловим плюралізмом, що породжує невизначеність ідеалів та ціннісних орієнтирів людини, тому ідентичність соціального суб'єкта стає все більше нестабільною.

Особливу роль у цьому процесі виконують засоби масової інформації, що продукують «масову» культуру, яка характеризується значною кількістю другосортних низько-духовних ерзаців культурного світу. Слід зазначити, що засоби масової інформації створюють «другу реальність», яка впливає на світовідчуття людини не менше, ніж об'єктивна реальність, і деколи руйнівню діє як на свідомість, так і на підсвідомість індивіда.

Тому в сучасному суспільстві, заснованому на споживанні, метою людського існування стає розвага, тобто отримання задоволення від споживання товарів, видовищ, продуктів харчування, напоїв, сигарет, людей, книг, кінофільмів. Людина все більше знаходить себе в предметах споживання, що оточують її, і бажає не творити, а використовувати вже готове, не любити, а бути коханим, не брати

відповідальність за своє буття на себе, а «плисти за течією», тим самим зводячи нанівець свій внутрішній духовно-особистісний простір свободи. В умовах ринкової економіки товаром стають самі особистісні якості (так званий «ринковий характер» Е. Фромма), тому необхідно розвивати саме духовні засади особистості.

Окрім цього, сама любов у сучасному світі стає егоцентричною і тілесно-орієнтованою, оскільки ставатиме, тілесний потяг виступає самоціллю, а «нові тілесні відчуття» приводять до самозакоханості, виникнення культу тіла і його егоцентричного обожнювання. Сьогодні тіло, як справедливо відзначає С. Б. Кримський [7], починає розглядатися не як орган духу, а як самозвеличення, що породжує псевдо-духовність. При цьому стосунки людей набувають усе більше нестійкого характеру, спілкування стає поверховим, оскільки втрачає щирість і духовну близькість.

Саме звідси виникає необхідність інтегративного визначення та осмислення маргінальної аксіосфери сучасного інформаційного соціуму, що є основною проблемою для існування світової культури. Крім того, соціокультурні особливості розвитку української держави дозволяють адекватно розглянути об'єкт нашої філософської рефлексії в реальних умовах його існування.

Аналіз досліджень і публікацій

Серед науковців, які розглядають проблему свободи, можна виділити: класичні теорії від Аристотеля та Гегеля до сучасних концепцій екзистенціалізму (М.О. Бердяєв, Ж. – П. Сартр та ін.), комунікативної та діалогічної філософії (Г. Йонас, Г.Ленк та ін.). Вагомий внесок у розгляданні ціннісної проблематики духовного світу особистості зробили вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як Т.О. Андрєєва, І.Д. Бех, С.Б. Кримський, Т.Л. Тульчинський та ін. У вирішенні проблеми соціальної відповідальності важливе значення мають праці вітчизняних та зарубіжних учених, таких як В.А. Канке, Н.А. Мінкіна, Н.М. Огренич, В.І. Сперанський, О.Г. Титаренко та ін. Осмисленням маргінальної аксіосфери сучасного інформаційного суспільства займаються І.В. Гордієнко-Митрофанова, В.С. Дудченко, А.Ю. Кузнецов та інші.

Постановка завдання

Метою статті є визначення співвідношення соціальної відповідальності та індивідуальної свободи у аксіосфері соціокультурної реальності сучасного інформаційного суспільства.

Основна частина

Система духовних цінностей, сакральних догм, правил спільного життя притаманна кожному суспільству. Одна з ціннісних етичних ідей сучасності пов'язана з проблемою співвідношення свободи і відповідальності особи. Суперечки, що існують навколо проблеми свободи з часів Античності, сьогодні набули особливої гостроти. Багато хто із сучасних філософів [1, 4, 5, 6, 7, 12, 14, 15] зауважують, що питання нині стоїть не більше і не менше, ніж про виживання людства, тому необхідно поєднувати свободу і відповідальність.

Розвиток капіталізму у наші дні супроводжується вимогами забезпечення для особистості різноманітних «свобод». Свобода інтерпретується як основна цінність демократичного суспільства. А що ж таке свобода?

Свобода людини як суб'єкта, за М.О. Бердяєвим, полягає в тому, щоб стати особистістю, припинити жити відповідно до зовнішніх принципів і вийти за межі самого себе, щоб вибирати самого себе, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою. М.О Бердяєв писав, що «помилково було б вважати, що свобода є легкою річчю. Свобода – важка річ. Залишатися у рабстві легше. Любов до свободи, прагнення до звільнення є показником вже деякої висоти людини, свідчить про те, що людина внутрішньо вже перестала бути рабом. Людина має духовний початок, незалежний від світу і не детермінований світом. Звільнення людини є вимогою не природи, розуму або суспільства, як часто вважають, а духу. Дух є свобода, і свобода є перемога духу... Духовне звільнення є перемога над владою сторонності. В цьому сенс любові... Духовне звільнення людини є реалізація особистості в людині. Це є досягнення її цілісності...» [2, с. 673-675].

Показовою в цьому сенсі є і позиція французького екзистенціаліста Ж. – П. Сартра, який не бачив різниці між буттям людини і її свободою. «Бути свободним, – писав він, – означає бути проклятим для буття – свободи... Ми засуджені до свободи» [13]. Згідно із Сартром, людина знаходиться в певній ситуації, в рамках якої вона повинна зробити відповідний вибір. Усякого роду примушення ззовні не відмінять свободу людини, бо вона завжди має поле можливостей для свого вибору. Для Сартра свобода є абсолютною цінністю. Ця позиція була популярною аж до останньої чверті минулого століття.

Ситуація змінилася з появою книги німецько-американського філософа Г. Йонаса «Принцип відповідальності. Спроба розробки етики для технічної цивілізації» [5]. Він пише, що сила людини – корінь обов'язковості відповідальності. Тільки в людині сила за допомогою знання та свавілля емансипується від цілого і може бути загрозою і для неї, і для себе самої. Людські вміння – це доля людини, і вони все більшою мірою стають загальною долею. Отже, в людині, і тільки в ній одній, на підставі самого воління виникає обов'язковість як самоконтроль її сили, що діє свідомо; перш за все – стосовно її же власного людського буття. Саме – оскільки в людині принцип відповідальності досягнув, через свободу як визначення цілей і моці і того, як досягнути своєї найвищої вершини, що здатна стати загрозою для самої себе, то, в

ім'я самого ж принципу, людина робить саму себе першим об'єктом обов'язковості, а саме об'єктом тієї самої «першої заповіді»: не спотворити, – так, як вона справді може, – у ході використання того, що нею вже досягнуто. Отже, те, що з'єднує волю і обов'язковість взагалі, як-от сила, є також і тим, що поміщує відповідальність у центр моральності. Поступово він доходить висновку, що свобода як цінність має відносний характер і вказує на те, що свободу необхідно об'єднати з відповідальністю.

Сьогодні можливість здійснення вибору лінії та форми поведінки є умовою й передумовою здійснення моральної відповідальності. Відповідальною кваліфікується поведінка, яка гармонійно поєднує суб'єктивний інтерес із орієнтацією на моральні цінності, які поєднують у собі високі цілі з повсякденною практикою спілкування, заснованого на елементарних правилах чемності.

Так, серед видів соціальної відповідальності можна розрізнити правову, адміністративну і кримінальну, а серед її форм – професійну, політичну, економічну. При розгляді соціальної відповідальності також треба визначати її природу, соціальну сутність, структуру і критерії, її регулятивну функцію в системі у взаємозалежності особистості і суспільства.

Як визначає Н.М. Огренич [12], соціальна відповідальність належить до тих явищ, які з розвитком суспільства завжди змінюються. В умовах адміністративно-командної системи, в якій верхні структури відповідають за нижні, а ті себе вважали відповідальними перед собою, зміст відповідальності як риси особистості зазнає деформацій. Демократизація суспільства, зростання соціальної ролі особистості розширює межі її відповідальності. Демократизація та гуманізація системи освіти вносять істотні зміни не лише у зміст поняття відповідальності, а й в умови її формування.

Становлення соціальної відповідальності як особистісної риси відбувається за умови формування у молоді прагнення до свободи. Йдеться, насамперед, про свободні вчинки і дії людини, тобто такі, що не залежать від зовнішніх причин, але обумовлені внутрішніми, особистісними факторами: совістю-самоконтролем, почуттям обов'язку. Відповідно, вчинки, які здійснені особистістю, ніби розширюють межі її свободи. Усвідомлення свого життя як вчинку є початком формування себе як свободної і відповідальної особистості. Тому недаремно існує така філософська істина, згідно з якою неможливими є ні особистість без суспільства, ні суспільство без особистості.

Аналіз соціальної відповідальності у загальнонауковому розумінні буде не цілісним без визначення міри відповідальності у співвідношенні свободи і необхідності. Передумовою відповідальності є вибір індивідом можливої поведінки. Вибір визначається життєвою позицією особистості, в основі якої лежать моральні імперативи. Всі дії пов'язані з вибором і передбачають активність особистості, незалежно від того, нав'язана їй відповідальність ззовні чи взята нею добровільно. Як свідчать багато хто з дослідників співвідношення свободи й відповідальності, воно розкривається, перш за все, у взаємовідносинах людей.

Відповідальність органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення. Так, С. К'еркегор [9] вважав, що лише право вибору надає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе і свою душу, знайти мир і спокій.

Т. Л. Тульчинський [16] справедливо зазначає, що стати свободним можна, лише розширивши зону відповідальності, тобто ставлячись до інших як до таких же свободних істот і співвідносячись з їхніми інтересами, що дає можливість вступити у взаємовідповідальні відносини. Можна сказати, що свобода – це усвідомлення відповідальності за користування цією свободою, за її наслідки.

Здатність покладати відповідальність за чинені діяння на самого себе – якість, що характеризує високий ступінь адаптації особистості до можливих труднощів, які виникають у трудовій діяльності, у міжособистісних стосунках, у вирішенні власних «сердечних» конфліктів. Від цієї якості значною мірою залежить і повсякденний настрій особистості, і психологічний клімат колективу. Соціальна відповідальність особистості вимагає врахування того, що причини конкретного вчинку можуть виникати як завдяки зовнішнім обставинам, так і випадково; можуть формуватися на прикладі вчинків інших людей або засновуватися на власному досвіді.

Вибір особистістю чіткої соціальної позиції визначається не тільки і не стільки матеріальними умовами життєдіяльності, скільки її соціокультурними орієнтирами. На думку І.Д. Бежа, «відповідальність передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального й природного світу, і це визнання є не стільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком самоусвідомлення. Тому людина не є пасивним споглядачем будь-яких соціальних подій. Останні завжди розглядаються нею як учасником. Відповідальна людина має право стверджувати: я відповідаю всім своїм життям, кожний мій акт і переживання є моментом мого життя як відповідальності. Внутрішній світ відповідальної особистості є завжди відкритим для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей» [3, с. 116]. Ці соціальні орієнтири одночасно виступають і як детермінанти свідомості, і як її продукти. Індивід самостійно обирає ті чи інші соціальні цінності, додаючи їм статус критеріїв і норм власної поведінки. Як слушно зазначає Н. А. Мінкіна, «відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством, а також враховує історично-конкретний характер їхніх взаємних обов'язків, які реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності» [12, с. 58].

Рівні соціальної відповідальності стосовно життєвої позиції особистості визначає В. Й. Сперанський [14]. У цьому зв'язку він виділяє п'ять рівнів відповідальності. На першому рівні життєвої позиції відповідальність особистості виявляється як санкція, а основним мотивом здійснення дій є прагнення уникнути відповідальності. На другому рівні спонукальним мотивом є дотримання норм і правил, прихильність до оточуючих. Наявність цього мотиву свідчить про сформованість відповідальності. На цьому

етапі відбувається перехід від об'єктивної відповідальності до суб'єктивної. Особистість починає брати до уваги мотиви «неправильного вчинку» і умови, які спонукали здійснити його. На третьому рівні відбувається переростання почуття відповідальності у відповідальність соціальну. Четвертий рівень характеризується, насамперед, високорозвинутою професійною відповідальністю, яка реалізується у трудовій діяльності. П'ятий рівень дозволяє соціально зрілій особистості чітко займати громадянську позицію у трудовій та суспільній діяльності.

Також треба зазначити, що усвідомлення особистістю соціальної відповідальності формується в двох різнопорядкових актах свідомості – у виборі вчинку відповідно до розумної підстави й у виборі самої цієї підстави. І якщо перший акт свідомості цілком може бути замкненим на раціональних (для даного часу і даного суспільства) формах освоєння навколишньої дійсності, то другий припускає певну самостійність індивіда у виборі орієнтирів, що далеко не завжди вписується у рамки раціональності. І саме в цьому випадку дуже важливим є не скотитися на позиції особистого свавілля, безвідносного до вимог суспільної моральності.

Особистість бере на себе добровільно: по-перше, відповідальність за порушення норм моралі у сфері суб'єктивної волі; по-друге, відповідальність за порушення розпоряджень суспільної моральності. Сучасні українські дослідники вбачають новий тип суспільного устрою, де, переважно, інформаційно-глобалізаційні процеси проникають в усі сфери життєдіяльності людини, в її духовно-особистісне життя. Як вважає Т.О. Андрєєва [1], своєрідність переходу людства до нового тисячоліття полягало не в хронологічній магії, а в тих трансформаціях соціального буття, що відбувалися на цьому епохальному рубежі. Темпоральна межа виконала роль своєрідного каталізатора духовного бродіння, коли інтенсифікується процес інтелектуальних пошуків, загострюється почуття соціальної невдоволеності, підвищується інтерес до ірраціонального, апологетується абсолютна свобода, драматизуються умови ідентифікаційного вибору.

Висновок

Отже, аксіологічні маргінальні підстави є світоглядним відображенням загальних життєвих інтересів суспільства, диференційованих специфічними інтересами – поколінь, соціальних груп, націй, партій і т.д.

Глобальна раціональність усуває ціннісно-сміслові компоненти духовного світу особистості, роблячи її розвиток нецілісним. Крім того, постійне збільшення інформаційного потоку, темпу і ритму життя призводить до одномірності та поверховості людського буття, перетворюючи людину на пасивного споживача, зводити нанівець свій внутрішній духовно-особистісний простір свободи.

На жаль, це впливає на появу негативних тенденцій у соціально-психологічних якостях та рисах молоді, що виявляється в значному зниженні соціальної відповідальності, нерозвиненості культурних потреб, моральному відставанні від інтелектуально-го, уседозволеності. За таких умов необхідними

стають: раннє та об'єктивне фахове орієнтування, навчання молоді методами роботи з формування соціальної відповідальності; спонукання студентів вузів до самовиховання, створення можливостей для всебічного наближення до такої системи цінностей, де на першому місці стоїть гідність людини.

Отже, оскільки відносини між людьми неможливі без взаємних прав і інтересів кожного, індивідуальна свобода та соціальна відповідальність особистості – це не зовнішній фактор її буття, а необхідна умова існування суспільства. Завдяки орієнтації соціальної відповідальності особистості на суспільні інтереси вона виконує регулятивні функції в суспільстві, координуючи суспільні, колективні та особисті інтереси. Орієнтуючись на необхідність активних дій у визначеному напрямку, свобода особистості та соціальна відповідальність допомагають передбачати наслідки цих дій і відповідно до цього уточнити мету і способи її реалізації.

Список літератури

1. Андреева Т.О. Від феномена людини до феномена людства. Монографія. [Текст]. – Донецьк: Видавництво Дон-НУ. – 2002. – 237 с.
2. Бердяев Н.А. Опыт парадоксальной этики. [Текст] – М.:ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Филио». – 2003. – 701 с.
3. Бех І. В. Від волі до особистості. [Текст]. – К.: Либідь. – 1995. – 220 с.
4. Дудченко В.С. Духовні цінності в контексті соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства [Текст] / В. Дудченко //Філософські обрії. – 2012. – № 27. – С. 60-68.
5. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики технологической цивилизации [Текст]. – М.: Айрис-пресс. – 2004. – 480 с.
6. Канке В.А. Этика ответственности. Теория морали будущего [Текст]. – М.: Логос. – 2003. – 352 с.
7. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контуры идентификации [Текст] / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С.21 – 28.
8. Кузнецов А.Ю. Методологичні контексти сучасного гуманітарного знання: Монографія [Текст]. – Харків: НАУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2006. – 208 с.
9. Кьеркегор С. Страх и трепет. Пер. с дат. [Текст]. – М.: Республика. – 1993. – 383 с.
10. Ленк Г. Проблемы ответственности в этике экономики и технологии [Текст]. / Г. Ленк // Вопросы философии. – 1998. – № 11. – С. 30-35.
11. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью. Учеб. пособие. [Текст]. – М.: Высш. школа. – 1990. – 144с.
12. Огренич Н.М. Педагогичні умови формування соціальної відповідальності учнів: Автореф. дис. канд. пед. наук. [Текст]. – Миколаїв: 1997. – 19с.
13. Сартр Ж. – П. Бытие и ничто: Очерк феноменологической онтологии. [Текст]. – / Ж. – П. Сартр // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5 – 6. – С.117 – 134.
14. Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования. [Текст]. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1987. – 152 с.
15. Титаренко О.Г. Історія розвитку категорії «відповідальність» у соціальній філософії [Текст]. / О. Г. Титаренко // Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. – Харків: ХАІ. 2008. – №2. – С.122-129.
16. Тульчинський Т.Л. Разум, воля, успех: о философии поступка. [Текст]. – Л.: Изд. ЛГУ. – 1990. – 119 с.

Я.Н. Кунденко, О.И. Гаплевская
СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ИНДИВИДУАЛЬНАЯ СВОБОДА В АКСИОСФЕРЕ
СОВРЕМЕННОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются свобода и ответственность как условия существования общественных отношений, и их взаимодействие, в контексте ценностных ориентаций личности современного информационного общества. Анализируя научные исследования делается вывод, что свобода и социальная ответственность личности – это не внешний фактор ее бытия, а необходимые условия существования общества.

Ключевые слова: личность, жизненные интересы, ценностные ориентации, выбор действий, поступок, свобода, необходимость, социальная ответственность.

Ya. Kundenko, O. Gaplevska

SOCIAL RESPONSIBILITY AND INDIVIDUAL FREEDOM IN AXIOSPHERE OF MODERN INFORMATION SOCIETY

The article considers freedom and responsibility as the conditions of existence the social relations, and their interaction in the context of value orientations of person in the contemporary information society. In analyzing of scientific achievements conclusion is that the freedom and social responsibility of person is not an external factor of his being, but is a necessary condition for existence of society.

Keywords: person, vital interests, value orientations, choice of action, freedom, necessity, social responsibility.

УДК (045)

А.В. Лактіонова

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ДІЇ (ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЯ) В АНАЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. В статті представлені провідні напрями розробок з філософії дії (практичної філософії) аналітичної традиції, в тому числі в межах «сильного» і «слабкого» когнітивізму. Дана дисципліна є новою, її становлення триває і викликає різноманітні інтерпретації, що часто є суперечливими.

Ключові слова: аналітична філософія, дія, активність, намір, переконання, бажання.

Вступ

Поворот до практичної філософії, як філософії дії, є характерним для різноманітних традицій і дисциплін сучасного філософського знання, принаймні із 70 років ХХ століття. В його межах накреслюються перспективи трансформації осмислення традиційних філософських проблем як теоретич-

них філософських дисциплін, зокрема онтології та епістемології, так і практичних – етики, соціальної філософії тощо.

Ілюстраціями зазначених методологічних і змістовних «зсувів у бік» практичної філософії, починаючи із 70-х років ХХ століття, можуть бути: розробки про дії і наміри, що ведуть до дій, представниками аналі-